

OLÁH JÁNOS
Önértelmezési kísérletek
 Szentmártoni János versvilága

Kezdetben a szó, különösen pedig a költői szó maga volt a teremtés, a lét dimenzióit megtestesítő mítosz: sugárzott belőle a bizonyosság. A mítosz azonban a XX. századra elpárolgott a közösségi tudatból, s a költészet egyszeriben a senkiföldjén találta magát. A bizonyosság plasztikus kimondása helyett ideges keresés lett az osztályrésze, a közösségi sors megjelenítése helyett a számkivetett, tévelygő én állapotának diagnosztizálásával kellett megpróbálkoznia. A mítoszi utalásokkal terhelt, a mítoszi motívumokat felvonultató művek a mítosz keresésének és kétségbe vont igazának jegyében íródtak. A költészet létjogosultságának megkérdőjelezéséhez, a közlési szinterekről való kiszorulásához mellesleg a szórakoztatóipar sterilizált dalgyári termékeinek hihetetlen mértékű elszaporítása és elterjesztése is hozzájárult. Ezeknek a termékeknek a gyanútlan fogyasztóival sikerült elhitetni, hogy az önértelmezés mágikus pillanatait élik át e dalszerűségek hallgatása közben, miközben valójában egy rosszhiszemű manipuláció áldozataivá válnak.

Szentmártoni János *Ballada hétköznapi díszletekkel* című, válogatott és új verseit tartalmazó kötetében két hosszú verset szentel e problémakör megjelenítésére. Egyik, a *Verseim elé*, a kötet beköszöntője, a másik, *A kérdező*, a kötet záró darabja. A beköszöntőben nyoma sincs a „jöttem a Gangesz partjairól” és a „szabad-e Dévénynél betörnöm” magabizásának. Kétely sorjázik kétely után: „A vers ma hallgat, mint akit összeverték, / szétrugdalt padok közt egy kietlen parkban. / (...) Mert ő az, akiért annyit kiabáltam, / (...) ő a holnapunk, és ezért sem értheti, / mért adtuk harminc ezüstért föld sarának. // A vers ma hallgat, mint kire senki se vár. / Átnéz a homályon, századokon átnéz” (*Verseim elé*). Az idézett sorok azt bizonyítják, a költő tisztában azzal, hogy az igazi vers elveszítette társadalmi, közösségi megbecsülését, de azzal is: transzcendentális képességét és erejét nem, hiszen „Átnéz a homályon, századokon átnéz.”

A kötetzáró vers, *A kérdező* a kétszáznegyven oldalnyi megrendítő magáneposz befejezéseként sem pendíti meg – még véletlenül sem – az elégedettség

egyetlen húrját. A refrénként ismétlődő kérdésre – „Hol van az ihlet mostanában?” – kérdések sorjáznak válaszul: „Olvasatlan könyvek porában? / A földre szegzett tekintetben? / (...) Százéves madárban: nagyanyámban? / (...) Keresztanyám daganatában? / (...) Az omlani kész szülői házban? / (...) Gerincem csigolyasorában?, / min nem találsz tiszta dallamot, / mert billentyűje elkopott? / (...) Miért csak a nyirkos föld sarában? / Mért a veszteség burjánzásában? / (...) Az elégetett percek havában / (...) igen, a konok pompeji örben, / aki elégett a képmezőben?, / elégett a mítosz mezején / (...) Lelőtt emlék csöndjébe zártan? / Vagy a szúpercegés-szóközökben?” Az eposzi veszteségletár így ér véget: „kifogytam alóla, mint a part, / a lábnyomunkból kipergő homok.”

Nem bummal, csak nyüszítéssel, ahogyan azt mintegy fél évszázaddal előtt az angolszász szkepticizmus flegma belenyugvásával T. S. Eliot meggyezte, aki egyszerre szállt szembe a világvége-konceptiókkal és egyezett ki civilizációnk egyszer majd óhatatlanul bekövetkező pusztulásával.

Szentmártoni János már csupán a saját maga által újrateremtett, szavakból épített emlékezetvilágától búcsúzik hasonló lemondással, minden teátrális pózt, még a világfájdalom őszinte keserűségét is megkerülve.

A válogatott versek az 1992-től 2010-ig terjedő időszak, mintegy tizennyolc év önkereső lírai bolyongásainak dokumentumait tartalmazzák. Erre az időszakra esik a szerző *Eleven csónak* című kritikagyűjteményének megjelenése is (Magyar Napló, 2004). Ennek a kötetnek az útra bocsátójában a következőket olvashatjuk: „Útinaplót általában hajókabinban, vonatfülkében, teveháton vagy hotelszoba félhomályában ír az ember. Igyekszik minél pontosabban visszaadni a hegyek vonalait, a folyók csobogását, az emberek szokásait. Én sem cselekedtem másként az elmúlt évek alatt – csak épp egy tapodtat sem mozdultam el íróasztalom mellől. Lélekben jártam meg idegen, s mégis ismerős földeket. Azért keltem útra, amiért mindannyian: a megismerés és a gazdagodás vágya hajtott, s az a leplezetlen kérdés, hogy mások világában vajon föllelhetem-e önmagam. (...) Mindvégig ugyanazokra a kérdésekre kerestem a választ: kik vagyunk, miként vagyunk képesek szembenézni az elmúlással, mit tudunk felmutatni a külvilág mára már véglegessé torzult romlottságával szemben, hogyan tölthetjük meg a lélek ürét, amit a nembeli ember rohamos pusztulása fölötti riadalom teremt.” Ez

a kritikaírói ars poetica így, egy évtized távolából olvasva mintha a válogatott versek megelőlegezett programját körvonalazná.

Szentmártoni János a költői világérzékelés két legfontosabb eszközének a látást és a képzeletet tartja. *A szem balladája* című versben mindkettőt megidézi. Nem valóságtól elrugaskodott nézet a képzeletet ötödik érzékként számon tartani, a közvélekedés is ismeri és számon tartja ezt a lehetőséget, ha valaki valamilyen távoli vagy jövőbeli eseményt megsejt anélkül, hogy annak bekövetkeztéről bármiféle reális értesülést szerzett volna, azt mondják: az ötödik érzéke segítette. Látás és látomás rokonságára a magyar nyelv logikája is rávilágít. „Sötét szobákban kuttatta titkát a fénynek; / (...) a szódás lovaskocsijára felkapaszkodva / szifonerdőn át nézett csattogó, vérmintás / ostort – nem tudta, az üveg torzít a képen, / vagy a könnyei / (...) A szemüveg semmit sem pontosít. / Köddé lehelt ablak, sötétlik benne a föld. / Miltoni éj lesz? / (...) Sötét szoba-szemben Isten, / egyedül, sámlin ülve, / lába rozsdás pléhlavórban ázik.” *A halálról* című vers ugyancsak a valóság és a képzelet közti határvonal megszűnése pillanatának gyermeki döbbenetéről számol be: „Hatévesen egy éjjel halk neszre riadtam. / (...) Lélegzett valaki. / (...) hideg papucsba bujtatva a lábam a Hang irányába / elindultam. / (...) A padlásról jött. / S ahogy félretoltam a kotlósoként gubbasztó lábasokat / és óvatosan fellépdeltam a lépcsőn, egyre erősödött. / Drótok és összehányt antennák közt / valami tompán fehérlett. Közelebb mentem. / Egy angyal volt. / Szárnyai fennakadtak a csövek szürke erdejében. / Vérzett. A levegőt kapkodva vette. / (...) Szemében behavazott városokra láttam.”

A külső és a belső látás, mint két kamera egyszerre rögzítik és mutatják más-más látószögéből annak a költői kalandozásnak az állomásait, amelyeknek kiindulópontja a csepeli szülői ház.

A Csepel-sziget északi csücske mitikus hely, egyesek szerint a történelmi haza mértani középpontja, de mindenképpen az Árpád-nemzetség honfoglalás kori szálláshelye. A történelemkönyvek mellékes adalékként megemlítik ugyan ezt a tény, Csepel azonban nem erről nevezetes mégsem: leginkább a vasgyártásról, a Weiss Manfréd-birodalomról, a későbbi Rákosi Mátyás Művekről, amely gyárváros ma kínai raktárüzletek, mindenféle kft-k, üresen kongó, betört ablakú üzemcsarnokok, rozsdamentes házigyári lakótelepekkel körülvett színtere. A múltat azonban nem

lehet végleg eltörölni, ott kísért ezer év múltán is a Dunáról örökösen fújó szélben, amelynek ősi üzenetét a gyárfüst idegen szaga sem tudta felülírni.

A történelmi távlat ihlete Szentmártoni Jánost is megérintette, fogva tartotta. Nem a honi magyar múlt, hanem – valószínűleg egyetemi tanulmányainak hatására – az európai eszmélés eredőpontját kereste verseiben. A honfoglaló Árpád vezér táborhelyén álló külvárosi szülői ház nyári konyháját ezért avatta Ulysses kabinjává az ifjú képzelet. A világ, önvilága birtokbavételének a mítoszkeresés volt vezérlő iránytűje: elsősorban a görög mitológia sors-hordozó hőseinek szemszögéből próbálja megérteni az őt körülrajzó megválaszolhatatlan kérdéseket. *A Madárjós* című kötet – amelynek már a címe is a görög forrásokra utal – ajánlásában Kalász Márton így ír erről: „Érdemes megfigyelnünk, tematikáról tematikára miképpen idézi, alkalmazza a görög mitológia tragikus, megrendítő példáit, szinte tartóoszlopoknak érezzük a jó ívű kötetanyagban ezeket a verseket.” A kötetben szám szerint kilenc vers épül teljes egészében görög mitológiai elemekre, de a versek többségében felbukkannak mítoszi utalások. Ulysses „szívében két pohár / bor visszfényeként egy percre / kialszik a tenger” – idézi Kalász Márton az *Ulysses* záró képét, amely úgy hangzik, mint egy figyelmeztetés. Figyelmeztetés a mítoszi és az esendő, egyedi sorsban rejlő titkok egymást kioltani képes interferenciájára. Az egyre jobban izolálódó individuuum már-már önkészttetése ellenére beteljesülő elkülönülési, elmagányosodási törekvéseinek mintha ugyanaz volna a forrása és a végpontja: lehetséges-e egyedül szembenézni az időtlenségig nyújtózkodó, a mítoszi távlatokba vesző világegészszel?

Több mint húsz éve, 1994-ben találkoztam először Szentmártoni János verseivel *A sivatag kupolája* című kötetben. Már akkor kitűnt költői pózoktól mentes, mégis a magyar irodalmi párbeszédbe jól beleilleszkedő, lényegkereső hanghordozásával pályatársai közül. Nem a tetszeni vágyás, hanem a hitelességre törekvés jellemezte verseit, mintha csak önmagának szánta volna őket, belső kétségei tisztázására, nem pedig a nyilvánosságnak.

Tizennégy éves volt, amikor – egy vele készült interjúban (Magyar Napló, 2005. május) így beszél költői indulásáról – az írás hajlama már tudatossá mélyült benne. Fölkereste hát Kárpáti Kamillt. Több oka is volt annak, miért éppen őt: egyrészt látott róla a televízióban egy filmet, másrészt kezébe került a

Kárpáti Kamill által szerkesztett Stádium egy száma. Harmadrészt – és ezt már én teszem hozzá – az sem lehetett mellékes, hogy a Stádium szerkesztősége a pestszenterzsébeti Gaál Imre Galériában talált otthonra, amely éppen a Duna túlsó partján, Csepellel szemközt, alig néhány buszmegállónyira volt az ifjú költő otthonától.

Tizenhét éves volt, amikor első versei a Stádiumban megjelentek. Megnyílt előtte a lehetőség, és hirtelen fogékonnyá vált az ifjú tehetségekre: „Egyenként fölkerestem – mondja a már említett interjúbán – a Stádium Kiadó vonzásába került fiatalokat, és megszerveztem a Stádium Fiatal Írók Körét. (...) Tehát 1994-ben hatodmagammal: Balázs Eszterrel, Bertalan Gergellyel, Kulicz Gáborral, Oravec Péterrel, Renczes Cecíliával debütáltam *A sivatag kupolája* című antológiában.”

„Talán egy nemzedék nevében is beszélhetnék” – írja költői születésére, az antológia hőskorára emlékezve a *Színhősök voltunk?* című hosszú versben, amely egy nemzedéki programhirdetés lehetőségének imitálásával indul, azonban hamarosan a nemzedéki önfelszámolás perbeszédévé válik, sokkal inkább az elkülönülés, semmint az összetartozás analízisévé: „Lassan ránk záródtak végleg / a padlásszobák, albérletek, nyári konyhák. / Istennel, ördöggel egyként paroláztunk, / de a köznapokkal nem akartunk szembenézni; / eszmék bútoráiból emeltünk barikádot, / s mindig orrunk előtt gördült el a 6-os villamos. / Bátrak voltunk, és hihetetlenül ostobák / – az árulás ízét azonban nem ismertük. / (...) Azóta nagyot fordult a világ. / S mi szertepörögtünk, / mint a pitypang leheletkönnyű ejtőernyősei.” Innen kezdve az elkülönülés impulzusait sorolja, közöttük egy átélt tragédia fényében a legelevenebbet: „Soha nem akartam magamba fecskendezni illúziókat, / nem lettem marihuána csikkvégen függő, / megkésett woodstocki forradalmár” – írja, de nem ideákkal számol le csupán. Egy antológiabeli pályatárs, Bertalan Gergely kábítószeres halálával kell szembenéznie: „Elhasznált *tűidben* lelked zakatol, / s szétrobban a túlradagolt félelem” (*Szőkevény*).

A nemzedéki összetartozás mentén a nemzedéki összetartásban is bízó ifjú költőnek meg kell tapasztalnia a széthullás szédületét, az önmagára utaltság fojtogató, végső soron mégis felszabadító keserűségét, a saját sorsával való szembenézés kikerülhetetlen kényszerét. Vissza kell térnie önvilága százféle ágazó líraregényének eredőpontjához. Ez pedig nem

más, mint a nyolcéves kori felemás árvaság bekövetkezésének pillanata. A vallomást a József Attilával kezdett perlekedés fakasztja fel: „Tán hallgatnom kellett volna *az anyai szóra?*: / bevágódni szőrmók szeretője ferde Trabantjába, / és nem odafigyelni, mikor mellét fogdossák? / Vagy felriadni a zajra időben, és apám vállaira / ugrani, mikor vérben forgó szemmel hitvесе / fejére párnát szorít? / (...) Attila, nem panaszkodik? / Aki sokszor hajol sír fölé, nem panaszkodik” (*József Attilához*).

Az első ballada más szemszögből közelít ugyanerre a jelenetre: „Álmomban még élém lobban, lengedez / a gyerekkor ajtaján felejtett függöny, / apám vércseppjei sötétlenek rajta – / huszonkét év se volt elég, hogy tisztára / mossza bennem az emlék ágnesasszonya. / Anyám tűzpiros körmei fakasztották / a gyöngyöket, ott ragadtak a gyerekkor / függönyén, mikor a gyilkost elengedte / a shakespeare-i téboly, kitisztult benne / az ég, s leszegett fejjel, zokogva / elindult letölteni méltó büntetését. / 'Bocsáss meg, bocsáss meg, bocsáss meg...' / – vonyította, mikor évekkel később / kivert kutyaként lerogyott elébem. / (...) – Hajthatatlan, nem tud nekem megbocsátani; /.../ amiért egyáltalán élni voltam képes.” „Mit kiálltam érte, miatta: / ráment az idegrendszerem, / az egészségem, a házasságom. / S most akar előmászni, / mikor már félig halott vagyok? / Ez volna hát a felnőttkor? / Ez a kétes feltámadás, / mely az apa koporsójából nyílik, / mint a semmi virága?” – áll az *Apám után* (2) című versben.

Az elárulás pillanatát idéző szavakat József Attila szelleme szakítja fel a költőből. A költői hagyományhoz való kötődés, a vele folytatott párbeszéd, vita, esetenként szakítás, az újraértelmezés, a folytathatóság lehetőségeinek keresése központi helyet foglal el ebben a költészetben. Ezek a problémák nem az elméleti elemzések semleges terepén zajlanak, a leváratlanabb hétköznapi helyzetekben bukkannak föl, és kényszerítik színvallásra a költőt. Jellemző példája ennek a problémakezelésnek a *Fekete Hold* című vers. Látszatra egy egyszerű zongora eladási és elszállítási története, de az olvasóban a zongora költői jellemzését olvasva egyre makacsabb lesz a gyanú, hogy Ady Endre fekete zongorájáról van itt szó, arról, amely a magyar irodalomban a költői deviancia jelképeként híresült el. Az ifjúkori költői egzaltáltságból való kijózanodásnak, a vele való fájdalmas, ugyanakkor óvatos derűt sugárzó leszámolásnak a krónikája a vers: „Volt nekem egy zongorám. / Morgó,

zörgő bálnateste / betöltötte szűk szobám. / Halottaim laktak benne.” A „volt nekem egy” profán felütés, egyrészt talán azért, hogy a benne rejlő öngúny megfelelő távolságtartásra intse az olvasót, másrészt, hogy ellenpontozza a strófa utolsó sorában kimondott fájdalmasan egyszerű mondatot. A vers ettől a hétköznapi szemérmességtől, amely az egész jelenet belengi, válik igazán drámaivá, s képes minden diszszonancia nélkül feloldódni a záró sorok sérülékeny idilljében. „Játszva füstös bárzenészként / hódítottam feleségem / – odáig volt: pergő mézként / ölelte át minden rémem. / (...) Üres helyén most gyerekágy. / Kellett a pénz, mit hazudjak. / Már kislányom a szerenád: / gazdag cseréje a sorsnak.” Ez a zongoraköltöztetési gesztus nyitja meg a családi versek sorát. A feleségéhez írt versek torokszorító őszinteséggel és érzelmi telítettséggel rajzolják meg az összetartozás és az elválás drámáját. Itt is kísért az őselmény, az apa árnya. A *Dráma* című szakító verset például így kezdi: „Apámnak is inkább a szerelmet kellett volna / megfojtania anyám helyett.”

A lányához írt versek, az Anna-versek e költészet ritka idilli – ha néha keserű idill is ez – pillanatait jelentik.

Ennek a szerteágazó versvilágnak minden zegzugát felderíteni, elemezni nem állt szándékomban, csupán a legfontosabb mozzanatokra, motívumokra próbáltam ráirányítani a figyelmet, azokra, amelyek engem is vezettek olvasás közben. Végezetül Szentmártoni János költészetének egy sajátosságára még ki kell térnem.

Miközben a költő legfőbb poétikai törekvése a lírai önmeghatározás, arra is figyel, hogy már-már regényszerű rendszerbe foglalja motívumait. Ezért sokszor újraírja, átértelmezi őket. A legfontosabb rendszerező vers talán a *Himnusz örömért* című, amely a költő eddigi versvilágának térképeként is felfogható, csaknem az összes motívum, mozzanat fellelhető itt, amelyek szemléletét alakították, pályáját meghatározták. Ugyanakkor több is ez a vers költői leltárnál: egyetemes számvetés, a lírai emlékezet világtérképe, az egyedi sorsban leképzett teljesség, ahogyan Szentmártoni János egész költészete.

Simon de Vlieger: Holland hajók, 1650